

משירי רחוב אהבתי

בחר ותרגם מיידיש: בני מר

בחודשים האחרונים עברתי להתגורר ברחוב שאינו קיים עוד. אני ישן אמנם בביתו בתל אביב, אבל עם שחר, "כשרק מאיר באופק", אני עובר את גבול הזמן ומבקר ברחוב סְמוצ'ה בוורשה בין שתי מלחמות העולם. רחוב כזה, הנקרא בפולנית Smocza, קיים בוורשה גם היום, ואפילו ממש באותו התוואי, בשכונת מוראנוב, אבל כולו שיכונים חדשים ואין זכר לאותם ימים. שום בית לא נשאר בו ואף לא אחד מתושביו המקוריים. לכן, עוד לפני שהעיתון דופק בדלת, אני קורא באינטרנט בעיתוני התקופה – "היינט", "מאָמענט", "אונזער עקספרעס" – כדי לדעת מה נשמע בסמוצ'ה שלי. עד כה מצאתי מאות (אם לא אלפי) אזכורים לרחוב בעיתונים ובספרים, בעיקר בידיש, ויחד אני מנסה להרכיב אותו מחדש במלים ולכתוב ביוגרפיה של הרחוב.

סמוצ'ה לא היה בעל שם כמו טלומצקה, ביתו של איגוד הסופרים והמשוררים בוורשה, או קרוכמלנה של בשביס-זינגר ואפילו לא דו'יקה של קדיה מולודובסקי. אדרבה: הוא היה שם נרדף לדלות ולדוחק, למקום משכנם של האנשים הקטנים, די קליינע מענטשלעך המוכרים מכתבי שלום עליכם. אבל בשום מקום אחר איני מרגיש עכשיו בבית כמו ברחוב הזה, שבני טובים אנינים נמנעו ממנו. רק מי שהכיר אותו מקרוב יכול לראות את השפעת האנושי בתוך הדלות, ואילו מי שהשתמשו בשמו כמטפורה בלבד, נפלו בפח הסטריאוטיפים. לעומת זאת, מי שחיו ברחוב, זמן מה או ימים רבים, הצליחו לתאר אותו קרוב להווייתו. במבחר התמציתי שלהלן נבחרו כמה מאותם שירים שמצליחים לשרטט דיוקן כלשהו של הרחוב ותושביו. כולם נכתבו על ידי משוררים בני המאה העשרים, שעברו יחד את התמורות הגדולות.

שירו של יוסף רובינשטיין (1905-1978), למשל, מתאר את הבזאר בסמוצ'ה 29, הנפתח מחדש במוצאי שבת. הוא נפתח באזכור שמו של אחד הרחובות השכנים, דו'לנה, ונחתם בשמו של אחד הברים ברחוב:

מְדוֹלָנֶה קוֹל דְּנִדוֹן מְנֹר נְכֶסֶף
טְלִיטל בְּשַׁעַת מְנַחֵה אֶת שְׁנַת שַׁבָּת.
מְנַעוּל יִשָּׁן נְנֵעַר פְּתָאוּם עַל סֶף
חֲנוּת; עָנָה לוֹ הַד שֶׁל מוֹט נְחָבֵט.
שַׁבָּת יִצְאָה. מְכַל מְפִתֵן נְקִי
יוֹצְאִים לְעוֹד שְׁבוּעָה, לְשֵׁאתוֹ;
פּוֹתְחִים אֶת הַחֲנוּת, אוֹמְרִים – אָף כִּי

נבלע בקול פהוק: שבוע טוב.
 קצב סוחב בשר-עגל בבזאר;
 מעל נשמע בקול צרוד רב-און
 פיוט של יום כפור בגרמופון.
 בלבוש שבת, שם בפנה, בחוץ,
 קבוצת פרחי העגלונים נצבה.
 אומרים שחם היום ושנחוץ
 לבדק את טיב האכל בצבא.
 הם מתפזרים לפני אחת-עשרה.
 שבת כבר לא נותרה בלבושם.
 רק סונה עוד פתוח כנראה –
 להמורים, ויש גם בירה שם.

שירו של משה קנפיהיים (1910-1992) הוא מחווה ליצירתו של איציק מאנגר, ויש בו קריקטורה חביבה ולא מעליבה של משורר רחוב:

אני הוא הנסיך של סמוצ'ה,
 אבל גרבי מחוררים.
 שטרות-שירי שמורים בכיס
 כדרך כל המשוררים.
 מתאטרון שאלתי לי
 צילינדר רם ופראק מחמיא –
 אני הולך בממלקתי –
 היום זה יום בקור רשמי.
 אני אומר שלום לרוח,
 גם לכל דכס נשא,
 ולא אכפת לי שביתי
 צועק: "תן לחם, פרנסה!"
 אני עובר, נשים אומרות:
 "נסיך כל סמוצ'ה רבתי!
 עזר לכל נתין, הושע
 את זה וזה – ומה אתי?"
 שרק ילכו לעזאזל,
 אני חושב בלב: "די, אין!"

צָצִים בִּי כְּבָר אֲגִלִּי זַעֲה
 וְאֵין לִי מָה לֹאמַר לָהֶן.
 הַיּוֹם עוֹבֵר. צִבְעוּ אָדָם.
 אָנִי אוֹמֵר: "הֲרִי כְּתוּב
 בְּשִׁיר שֶׁל אֵיצִיק מֵאַנְגֵּר כְּבָר
 שֶׁכָּל כּוֹכֵב הוּא גַם זָהוּב".
 פִּתְאוֹם נִדְלַק שֵׁם כָּל כּוֹכֵב
 בְּדֶרֶךְ נֶס. אֶפְקֵד: "כְּסִילִים!
 לָכוּ הַבֵּיתָה לְהִבְיֵא
 סִירִים, שְׁקִים, דְּלִיִּים, כְּלִים".
 כָּלֶם רְצִים. חֲכֵמָה גְדוּלָה.
 וְרַק אָנִי בְּסִמוּצָה טָס,
 לְשֵׁאת תִּפְלָה לְכוֹכְבִים
 וְאֵז חוֹזֵר אֶל הַפְּרָנָאס.

שירו של י"ל קוהן (1905-1940), איש הבונד הסוציאליסט, שונה מאוד בטיבו ובמגמותיו, אבל גם הוא מוסיף תווים לדמותו של הרחוב. חלקו מתורגם כאן:

בֵּיתִי מְשֻׁלָּה אֵי שֵׁם עַל שְׁפֶת הַעִיר,
 רְחוּב חֲלוּל, סִמְטָה זוֹחֶלֶת כְּמוֹ נַחֵשׁ,
 יָמִים תְּלוּיִים לְאִים,
 בְּלִילָה הַשְׁקֵט הַחִיל נִלְחֵשׁ.
 בְּשִׁקֵּט כָּאֵן הַכֵּל כָּלוּ יִשָּׁן,
 חוֹלָם עַל שֶׁבַע, עַל חַיִּי שִׁמְחָה.
 פֶּנֶס רְחוּב זוֹהֵר בְּאוֹר יָרֵק,
 שִׁמְשֶׁה פּוֹעֶרֶת עֵין חֲשׂוּכָה.
 (...) שְׁרִיקַת בְּתֵי חֲרֻשֶׁת כְּבָר תִּשְׁכָּם
 לְקוֹם, שְׁרִיקָה מְכָה כְּקוֹל הַשׁוּט.
 אוֹחוּז בְּרֶסֶן גּוּף שִׁמְן מְאוּד.
 הַשְּׂאֵר יוֹצְאִים לְקִרְאֵת שְׁעוֹת קְשׁוֹת.
 וְכֶה נוֹסְכִים בְּתוֹךְ גּוֹפִים שְׁדוּפִים
 זַעַת-עֵמָל (מִמְקוֹר חַיִּים עוֹלָה).
 בְּעָרֵב הֵם חוֹזְרִים שְׁבוּרִים,
 זוֹרְמִים הֵם כְּמוֹ לְכַלּוֹךְ בְּתַעֲלָה.

(...) ובין חומות הומה המות שם,
 והוא עצל, עיף, זקן כמצבה,
 מוטל בין קיר לקיר ומחלק –
 הדחק – כל פסה שלו שוה.
 הדחק כמו נדחק לכאן, נדמה,
 בידי העיר, שישאר על סף.
 כמו גביר, שאם יפתח דלתו לפני
 קרוב עני, חלילה, הוא נחשף.

בסוף המבחר הקצר הזה צריך לחזור להתחלה, לשיר שבו שמעתי לראשונה את שם הרחוב: "מיין שוועסטער חיה" (חיה אחותי), שחווה אלברשטיין הלחינה ושרה לימים. זה שירו של בינם הלר (1909-1998), שכתב על סמוצ'ה שוב ושוב, ואולי ראוי להקדים לו שיר נוסף על הרחוב, שאכן נכתב הרבה לפניו:

הו סמוצ'ה של ביתי בשנות ילדות –
 אתה עולה בעין, מתרוצץ
 ומדלג מנגד, בעדות
 נמחית, בגרם מדרגות העץ.
 אויר ואור אין טעם לחפש
 בתוך חצר סגורה, אז מה? אז בא
 בליל קיצי השמש ומטפס
 למעלה-מעלה, אל הארבה.
 בכל חלון פתוח יש צללים,
 שמשה תלויה בו בפרפור.
 וילדים על מדרגות גדלים
 שקועים בתוך פלאי ספור.
 "אז בא שודד פראי צוחק,
 מחזיק ספין חדה ביד רמה" –
 פתאום שתיקה. רקיע מתרחק
 כי שיר הילדים עכשו נשמע.

קירות, גגות בזהר ארגמן
 וקול הלמות סנדלר עולה בקול
 ושיר נשא למעלה אך לזמן

קָצַר שִׁתְּק לְרַגַע, זֶה הַכֹּל.
 בְּכָל חֲלוֹן פְּתוּחַ יֵשׁ צִלְלִים
 טְרַטוֹר שֶׁל מְכוֹנֵת תְּפִירָה.
 שִׁירֵי עֶמֶל וְדַחַק כָּאֵן עוֹלָיִם –
 עוֹלָה אַתֶּם קוֹלָה שֶׁל נְעֵרָה.
 וּכְבֹר אֶפְשָׁר לְנִשְׁם בַּמְדַּרְגּוֹת,
 כִּי שָׁב לִיעֵר כָּל מִי שֶׁשָּׂדָה.
 בְּכָל חֲלוֹן צִלְלִים, כְּעֵין תּוֹגוֹת,
 וְעוֹד מַעֲט הַלֵּילָה בָּא, מִיָּד.

חיה אחותי

צְמוֹת שְׁחֻרוֹת שְׁחֻרוֹת הָיוּ לְחִיָּה,
 הָיוּ לָהּ שְׁתֵּי עֵינַיִם יִרְקוֹת.
 וְהִיא הִלְכָה אֵתִי בְּכָל דְּרָכֵי אֶז
 בְּסֻמוֹצ'ה, בֵּין קוֹמוֹת חוֹרְקוֹת.
 כִּי אִמָּא, כָּבֵר לְפָנַי עֲלוֹת הַבְּקָר,
 כְּשֶׁרַק הָאִיר בְּאַפְקֵי, נְעֵלְמָה
 לְסַחַר בְּשׁוּק, לְמַכּוֹר וְלֹא בְּיָקָר –
 כְּמָה פְּרוֹטוֹת שְׁחוֹקוֹת בְּשֹׁכֵר יוֹמָה.
 וְחִיָּה לְבִדְהָ הִיתָה נִשְׁאֲרֵת
 עִם כָּל אַחִיָּה וּמֵאֲכִילָה,
 שׁוֹמֶרֶת עֲלֵיהֶם וּמְשׁוֹרְרֵת
 שִׁירִים יָפִים בְּשַׁעַת הָאֶפְלָה.
 הָיָה לְחִיָּה יִרְקַת הָעֵין,
 לְחִיָּה אַחוֹתִי, שֶׁעַר שְׁחַר אֶרֶץ.
 בַּת עֶשֶׂר חִיָּה לֹא הִיתָה עֲדִין
 וּכְבֹר גְּדֻלָּה אַחִים לְאִין עֶרֶךְ.
 וְהִיא נִקְתָּה, בְּשִׁלָּה וְגַם הַגִּישָׁה
 וְאֵת רְאִשֵׁינוּ הַקְּטַנִּים טַפְחָה.
 אָבֵל שֶׁהִיא עֲצֻמָּה יְלֻדָה הַכְּחִישָׁה
 וּלְשִׁחַק אֶתְנוּ שְׂכַחָה.
 אֵת חִיָּה אַחוֹתִי וִירוֹק עֵינֶיהָ
 שָׁרַף אֶז בַּטְּרַבְּלִינְקָה גְּרַמְנִי.

וּאֶף אֶחָד, אֶת חֵיה שְׁאִינְנָה,
כָּבֵר לֹא זֹכֵר בְּאַרְץ – רַק אָנִי.
לִכֵּן שִׁירֵי בִּיִּדְיִשׁ – הוּא יִגִּיעַ
מִכָּאן בְּעֵת קוֹשֶׁה וּמַחְרִידָה
הַיִּשָּׁר לִימִין הָאֵל שְׁבִרְקִיעַ,
אֶל חֵיה, אֶל בְּתוֹ הַיְחִידָה.